

кожної дитини має і сьогодні бути дороговказом для всіх, хто здійснює виховання підростаючого покоління.

Література

1. Бурневский Д.Н. Новые методы и задачи в педагогике / Д.Н. Бурневский // Ежегодник Коллегии Павла Галагана. Год 16-й. – К., 1912. – Приложение II.
2. Врачебно-педагогический Институт для умственно недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорскими в Киеве. Отчет о деятельности за 1905 и 1906 годы. – К. : Литотипография Т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1906. – 57 с.
3. Губко О.Т. Біля витоків психології та психіатрії: сторінки життя і творчості І.О. Сікорського / О.Т. Губко // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2009. – Вип. 39. – С. 498–511.
4. Дічек Н.П. Київський Лікарсько-педагогічний інститут (1904 – 1914) – провісник вітчизняних спеціальних закладів освіти для дітей з вадами розвитку і поведінки / Н.П. Дічек // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – Вип. 35. – С. 54–61.
5. Менжулін В.І. Філософські уподобання Івана Сікорського / В.І. Менжулін // Наукові записки НаУКМА. – 2005. – Т. 37: Філософія та релігієзнавство. – С. 71–77.
6. Сикорский И.А. Воспитание в возрасте первого детства / И.А. Сикорский. – СПб., 1884. – 293 с.
7. Сикорский И.А. Душа ребенка (с кратким описанием души животных и души взрослого человека, с 17 рисунками) / И.А. Сикорский. – К. : Типография С.В. Кульженко, 1912. – 770 с.
8. Сикорский И.А. Киевский педагогический фребелевский институт и его задачи / И.А. Сикорский.– К., 1907. – 21 с.
9. Сикорский И.А. О лечении и воспитании недоразвитых, отсталых и слабоумных детей / И.А. Сикорский. – К. : Литотипография Т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1904. – 44 с.
10. Сикорский И.А. План исследования психического состояния детей / И.А. Сикорский // Дошкольное воспитание. – 1911. – № 5. – С. 380–381.
11. Сикорский И.А. Психологические основы воспитания и обучения / И.А. Сикорский. – К. : Лито-типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1909. – 112 с.
12. Сикорский И.А. Психологическое значение детства и дошкольного периода / И.А. Сикорский // Дошкольное воспитание. – 1911. – № 11. – С. 6–8.

МАРТИНЕНКО І.І.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНО-ПІСЕННОЇ ТА ТЕАТРАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ НА СЛОБОЖАНЩИНІ У ХІХ СТ.

Сучасні державотворчі процеси, що відбуваються в Україні, торкнулися не тільки найважливіших питань політичного та економічного розвитку, а й проблем розбудови національної освіти, головним завданням якої повинно стати формування нової генерації молоді, особистісними якостями якої стануть працелюбність, творчість, високо розвинута громадянськість, соціальна зрілість, здатність до трудових та героїчних подвигів в ім'я України.

Водночас реалії сьогодення, кризові явища в економічній та духовній сферах життя негативно позначилися на практиці виховання молодого по-

коління. Так, політизація процесів упровадження у широке громадське життя державної української мови, поширення серед молоді низькопробних зразків як вітчизняної, так і зарубіжної культури, національний нігілізм, прояви комплексу національної неповноцінності, відступності від своєї нації, з одного боку, а з іншого – національний екстремізм та егоїзм потребують пошуку шляхів реформування національної освіти на нових наукових засадах.

Розв'язанню зазначених проблем сприятиме використання творчих ідей і досягнень прогресивної інтелігенції минулого за умови їх об'єктивної оцінки та неупередженого аналізу.

У ході наукового пошуку виявлено, що визначена нами проблема ще не була предметом окремого цілісного наукового аналізу. Це питання лише побічно висвітлювали науковці, котрі досліджували генезу вітчизняної освіти у визначених часових межах (М. Євтух, С. Золотухіна, М. Ярмаченко та ін.); становлення та розвиток музично-пісенної та театральної творчості українського народу в зазначений період (О. Васильєва, І. Миклашевський, А. Новиков та ін.).

Мета статті – охарактеризувати особливості впровадження ідеї національної освіти засобами музично-пісенної та театральної творчості в діяльності видатних митців Слобожанщини ХІХ ст.

Проведений науковий пошук дає змогу стверджувати, що значний внесок у реалізацію ідеї національної освіти учнівської молоді на Слобожанщині у ХІХ ст. належить творчій інтелігенції, праця якої, як слушно зауважує Н. Шип, має особливий естетичний і духовний зміст [6, с. 81]. Серед мистецтв, котрі мають значну виховну силу, прогресивна вітчизняна громадськість, передусім, виділяла музично-пісенну творчість, яка в усі часи в Україні була часткою людського життя, достовірним і яскравим показником його загального духовного розвитку.

Проведене дослідження свідчить, що у ХІХ ст. на Слобожанщині музиці відводиться помітне місце у всіляких наукових і художніх починаннях – у педагогічних програмах навчальних закладів, на різноманітних святах, у тому числі на урочистих зібраннях цих шкіл. Так, у процесі наукового пошуку виявлено, що захоплення українською піснею та музикою стало характерним для викладачів і студентів вищих навчальних закладів ХІХ ст. Про це пишуть у своїх працях Д. Багалій, Д. Мілер, Й. Миклашевський та ін. Багато студентів, зокрема Харківського університету, ставилися до мистецтва серйозно. Про те, якого поширення музика набула серед них та як охоче й часто вони нею займалися, довідуємося зі спогадів Піхотинського, який, будучи півчим архієрейського хору, брав участь у всіх репетиціях і концертах, що відбувалися в університеті. Згадуючи про це, Піхотинський писав: “Тут (тобто в університеті. – *І.М.*) мені було велике привілля бачити все вчене товариство, яке я знав й інколи удостоювався від його членів ласки та уваги. Багато студентів мене полюбили і водили у свої кімнати, частували яблуками, кренделями, змушували співати українських пісень під акомпанемент гітари, яка починала тоді входити у вжиток...” [3, с. 75].

Установлено, що значну роль у музичному вихованні та освіті учнівської молоді Слобідського краю відіграла діяльність учителів “витончених мистецтв”, що працювали в різний час у Харківському університеті. Так, згідно з твердженням І. Миклашевського, відмінного результату на музичних заняттях в університеті вдалося досягти, по-перше, завдяки “...енергійному, музично обдарованому, хоч часом схильному до захоплення сторонніми вправами” І. Вітковському, по-друге, завдяки І. Лозинському, “...можливо, і не такому блискучому віртуозу, як Вітковський, але доброму педагогу, який працював сумлінно й самовіданно” [3, с. 66]. Обидва керівники музичного класу, як стверджував дослідник, чимало попрацювали над музичним навчанням молоді, яка прагнула освіти. Купівля інструмента й нот, яка не припинялася, свідчить про те, що вони всіляко дбали про розширення й поліпшення постановки музичного виховання у своєму класі, не зупиняючись нерідко перед вельми значними витратами, а інколи навіть і додаючи з власних коштів суму, якої не вистачало.

Вагомий внесок у розвиток музичної освіти в цілому й виховання молоді в межах досліджуваного нами періоду зробили науковці Харківського університету. Так, піонерами створення науки про музику, до того ж, не тільки в Україні, а, мабуть, у всій Росії тієї епохи, дослідники називають професора словесності й “російського красномовства”, ректора Харківського університету І. Рижського і доктора філософії Г. Гесс де Кальве. Знаменно, що І. Рижський вперше російською мовою робить спробу визначити сутність і характерні особливості музичного звуку, а Гесс де Кальве дає розгорнену картину теорії та історії музики, зупиняється на музичних формах, характеризує музичні інструменти, різні види музики, правила композиції тощо [1, с. 51].

Проведений науковий пошук дає підстави стверджувати, що значну роль у другій половині XIX ст. у реалізації ідеї національної освіти на Слобожанщині відіграла творча діяльність Ф. Шульца, який працював викладачем інституту шляхетних дівчат у Харкові. Підкреслимо, що його діяльність як популяризатора класичної музики не тільки вийшла далеко за межі Харківського університету, а й відіграла визначну роль у формуванні музично-естетичної культури міста та стала основою для виникнення в ньому музичних товариств. Завдяки музично-просвітницькій діяльності Ф. Шульца, як стверджує О. Васильєва, харків'яни познайомилися з найкращими зразками світової музики, зокрема з такими перлинами кантатно-ораторіального жанру, як: “Сім слів спасителя” І. Гайдна, “Падіння Вавилону” Л. Шпора, “Святий пророк Ілля”, “Аталія”, Псалом № 42 та “Laudation” Ф. Мендельсона, “Дзвони” на слова Шилера музику Ромбера [2]. Підкреслимо, що активну участь у виконанні вищенаведених творів брала учнівська молодь того часу. Аналіз складності запропонованого харківській публіці репертуару з погляду професійної майстерності свідчить про високий професіоналізм хору та оркестру, що вивчали та виконували таку масштабну програму.

У процесі наукового пошуку виявлено, що на розвиток ідеї національної освіти учнівської молоді засобами музично-пісенної творчості значно вплинула й творча діяльність В. Сокальського, який, редагуючи і складаючи музику до спектаклів, співпрацював у харківській газеті “Южный край” як музичний критик під псевдонімом Дон Дієз, виступав як соліст-піаніст і акомпаніатор. Установлено, що В. Сокальський був автором багатьох музичних творів, які увійшли до збірки дитячих пісень “Подснежник”. Зокрема, він написав романси, фортепіанні й оркестрові п’єси тощо. Його музика дуже емоційно впливала на слухачів, бо в ній знайшли відображення картини народного побуту, рідної природи, соціальні й філософські ідеї. Наприклад, до кожної з десяти частин української сюїти “На лугах” він підібрав заголовки й епіграфи з текстів народних пісень і віршів П. Шевченко та Л. Глібова, використовуючи мотиви музичного фольклору [6].

Значне місце у музичному виконанні учнівської молоді Слобожанщини, як свідчить аналіз історико-педагогічних джерел, належало також хорошому співові. “На повні груди виспівували народні пісні студентство й учні численних духовних навчальних закладів на мальовничих галявинах, де відбувалися травневі рекреації (звичайно в неофіційній, але найбільш тривалій і цікавій частині гуляння), – писав І. Миклашевський. – Ці співи лунали під час повернення додому”. Такі співи аматорів, як вокальні, так і інструментальні виступи на рекреаціях, зазначав дослідник, становлять типовий зразок музикування, що, залишаючись аматорським і домашнім, виходить на ширшу арену та є своєрідним кроком до прилюдних концертів, оскільки виконання “для себе” збирало й досить численних слухачів [3, с. 342].

Установлено, що професійна робота хору студентів Харківського університету розпочалася з приходом знаного регента О. Літинського. Зауважимо, що репертуар хору складався зі складних та масштабних хорових композицій, як-от: хорові концерти Д. Бортнянського “Да воскреснет Бог” та “Приидите поклонимся людие”. Виконання цих творів, як зазначає О. Васильєва, характеризує О. Літинського, по-перше, як прекрасного інтерпретатора духовної музики, а по-друге, як талановитого диригента [2].

У переліку видатних регентів, що працювали на Слобожанщині в другій половині XIX ст., слід назвати також І. Велитченко, П. Гордовського, І. Туроверова. Саме з ім’ям останнього сучасні дослідники пов’язують розквіт студентського хорового колективу, діяльність якого справила великий вплив на формування морально-естетичної культури та національної свідомості багатьох поколінь учнівської молоді того часу. Випускники університету, що співали в хорі, після закінчення самі створювали аматорські хори й поширювали хорову культуру по всьому регіону та за його межами.

Аналіз репертуару, виконуваного студентським хором, дає змогу стверджувати що він був надзвичайно складним та різноманітним. Він складався з творів Д. Бортнянського А. Веделя, А. Грибовича, А. Каченовського, М. Малишкіна, О. Львова, О. Турчанінова, П. Чайковського та інших. Репертуар хору постійно поповнювався. Так, із часом до програми

колективу увійшли обробки слов'янських народних пісень: сербської “Что так печален сербский народ”, російської “Вниз по Волге реке”, “Ты взойди, солнце красное”, української в обробці М. Лисенка “Ой, веду я кониченька”, “Ой з-за гори”; та творами В. Вільбоа “Сердцу нет покоя”, “Северная звезда” М. Глінки, Ф. Мендельсона “Заря догорает”, Ц. Кюї “Засветилось вдаль”, П. Чайковського “Привет тебе, пречистый Берендей” з музичної драми “Снігуронька”, А. Рубінштейна “Шведский свадебный марш” та “Ночь” тощо.

У процесі дослідження виявлено, що наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. П. Гордовським була організована малоросійська капела, головним завданням якої, на думку засновника, було влаштування історичних концертів українських народних пісень. До складу хору увійшло понад сорока співаків та група хлопчиків. Основу хорового колективу становили студенти Харківського ветеринарного інституту. Установлено, що капела виконувала хорові твори різних жанрів, проте більшість з них були українські пісні. Зазначимо, що творчий колектив отримав схвальну оцінку творчої інтелігенції того часу. Так, її “надзвичайну витонченість у виконанні саме українських пісень” відзначав М. Кропивницький. Митець наголошував, що П. Гордовському вдалося знайти такі відтінки в малоросійських піснях, яких не бачив він сам [1]. Проте, як зазначає дописувач часопису “Южного краю”, були й певні недоліки, що виявлялися в певній обмеженості репертуару популярними піснями та прихильністю диригента до яскравих музичних ефектів.

Проведений науковий пошук свідчить, що важливе значення для загального культурного розвитку української нації мали музичні салони, які містилися в знатних будинках. У них виступали з концертами відомі актори та музиканти того часу. Так, музичні вечори, що проводилися в будинку М. Голіцина, учасника Вітчизняної війни 1812 р., відвідував М. Лисенко.

Установлено, що окремі аматори досягали досить високого рівня піаністичної майстерності. Спочатку це були переважно особи, що належали до аристократичних кіл. Серед них можна загадати В. Репніну, дочку О. Розумовського, дружину генерал-губернатора Малоросії, котра, за свідченням її родича, відомого меломана М. Шереметьєва, “перевершила в мистецтві віртуозів”. Згодом і в більш демократичному середовищі з'являються аматори, репертуар яких не обмежується суто побутовою музикою. І. Долгорукий у “Щоденнику подорожі в Київ” захоплено описував гру молодій дівчині з родини дрібного харківського чиновника, на жаль, не називаючи її прізвища: “Вона найчудовішим чином грала на фортепіано не абищичі одні, вальси, пісеньки, романси, ні; самі хитромудрі ноти розігрувала часто з чуттям і виразністю. Небагато хто і в столицях наших витримали б з нею порівняння” [5, с. 337].

Зазначимо, що важливою частиною фортепіанного репертуару були аранжування українських народних пісень. Привабливість домашнього аранжування полягала в активності музиканта, а самі аранжування поклали виконавців і слухачів безпосередністю чуття і принадністю інструме-

нтального звучання рідної мелодії. Т. Шевченко у “Щоденнику” писав: “Вона (дружина М. Максимовича. – *Т.Ш.*) програла для нас на фортепіано кілька наших пісень так чисто, безманірно, як ні одна велика артистка гра-ти не вміє”. Своєрідним підсумком домашнього музикування на фортепіано стало видання збірок аранжувань, наприклад, “Народные украинские напевы, положенные на фортепиано” М. Маркевича. Починаючи з 30-х рр. ХІХ ст., з’являються фіксовані оригінальні фортепіанні твори, які базуються на українському пісенному фольклорі. Призначені переважно для любительського вжитку, але написані музикантами-фахівцями, вони становили перехідну ланку до української професійної фортепіанної творчості.

На особливу увагу заслуговує й той факт, що в досліджуваний період на різноманітних балах і танцювальних вечірках, які відвідували й студенти університету, широко побутували українські танці. Так, у різних спогадах про кінець ХVІІІ – першу половину ХІХ ст. зустрічаються такі назви українських танців, які повсюдно танцювали на офіційних і домашніх балах: малоросійська метелиця, голубець, козачок тощо. “В Кибинцях на Полтавщині, у великопанському маєтку Д. Трощинського, за згадкою його небоги С. Скалон, бали завжди закінчувались матрадуною “і малоросійським танцем горлицею”. У селі Грінки в повітового маршалка Булюбаша на свята влаштовувались танці, в яких “гросфатер змішувався з місцевими метелицею й журавлем”. Ще більше, звичайно, були прийняті українські танці в середовищі повітового та хутірського дворянства”, – писав С. Сірополко [5].

Наприкінці ХІХ ст. невід’ємною частиною процесу музично-естетичного виховання українського народу й учнівської молоді зокрема стало побутове музикування та народно-інструментальне виконавство. Основу музичних інструментів становили вдосконалені балалайки та домри, які не тільки не втратили можливості до художньо-повноцінної передачі народних пісень і награвань, а й перетворилися на інструмент академічного концертного плану.

Значну роль у розвитку української культури, у національному відродженні українського народу в цілому й у розбудові національної освіти учнівської молоді зокрема відігравали театральні вистави, організаторами яких стала творча інтелігенція Слобожанщини. Про вплив театру на формування моральних якостей тогочасної молоді згадував талановитий актор, керівник Харківського театру після Жовтневої революції 1917 р.: “Ні театральних шкіл, ні театральної літератури не було. Ми йшли безпосередньо в театр і вчилися на досвіді старших товаришів”. Високо оцінював значення театральних діячів (драматургів, акторів) і С. Сірополко: “Не можна не визнати великої заслуги наших славнозвісних артистів і артисток М. Кропивницького, М. Садовського, О. Саксаганського, І. Карпенка-Карого, Ф. Левицького, М. Заньковецької, Г. Затиркевич-Карпінської, М. Садовської-Барелоті, А. Віриної, Л. Ліницької, Г. Борисоглібської та багатьох інших, що вони не кидали сцени в часи тяжкого лихоліття, бачачи в українській сцені трибуну для живого українського слова, для пробудження національної свідомості серед широких верств українського народу” [5].

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що у ХІХ ст. найулюбленішим місцем українських акторів стає Харків, який у цей час не тільки продовжує підтримувати авторитет найкращого театрального міста Російської імперії після Петербурга та Москви, а ще й є центром українського театрального мистецтва та драматургії. Як зазначає А. Новиков, українські трупи приїзять сюди з гастрольями найчастіше, нерідко навіть двічі на рік. Харків, де були зосереджені великі акторські сили, як наголошує один із відомих українських театральних діячів Л. Сабінін, стає в ці роки “Меккою для усіх українських антрепренерів, що складали або поповнювали свою трупи” [4, с. 53].

Установлено, що театральні вистави користувалися особливою популярністю серед студентської молоді Слобідської України. Про це стверджують дослідники як минулого (С. Русова, С. Сірополко), так і сучасності (А. Новиков, Н. Шип). Так, згідно з твердженням А. Новикова, особливою популярністю в студентів користувалися М. Кропивницький і його товариші – українські актори. Своїм улюбленим виконавцям вони підносили подарунки. М. Кропивницькому, зокрема, було подаровано тритомник В. Шекспіра видання Гербеля в атласній оправі з написом, вибитим золотими буквами: “Українському артистові і складачеві почесному Маркові Кропивницькому від харківців, поважаючи вашу кебету, хист і щирість. Року 1882, місяця квітня. Харків”, а М. Садовському – збірку пісень М. Лисенка [4, с. 52].

Висновки. Таким чином проведений науковий пошук свідчить про провідну роль музично-пісенної, театральної й виконавчої творчості видатних митців Слобожанщини у формуванні національної освіти учнівської молоді в ХІХ столітті, яка була зумовлена глибоким емоційним впливом на особистість; глибинними національно-культурними традиціями хорового, музичного та пісенного мистецтва, його центральним місцем у музичній культурі українського народу.

Література

1. Багалея Д.И. История города Харкова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год) : истор. мон. : в 2 т. / Д.И. Багалея, Д.И. Миллер. – Х., 2004. – Т. 2. (ХІХ-й и нач. ХХ-го века). – 982 с.
2. Васильєва О.В. Формування морально-естетичної культури учнівської молоді засобами хорового мистецтва на Слобожанщині (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / Оксана Вікторівна Васильєва. – Х., 2003. – 227 с.
3. Миклашевський Й.М. Музична й театральна культура Харкова ХVІІІ–ХІХ ст. / Й.М. Миклашевський. – К. : Наукова думка, 1967. – 147 с.
4. Новиков А.О. Слобожанський драматичний театр. Нариси історії / А.О. Новиков. – Х. : ХДПУ, 2002. – 109 с.
5. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко ; підгот. Ю. Вільчинський. – 2-ге вид. – Л. : Афіша, 2001. – 663 с.
6. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине ХІХ в.: Историко-социальный очерк / Н.А. Шип ; АН УССР Ин-т истории Украины ; отв. ред. В.Г. Сарбей. – К. : Наук. думка, 1991. – 170 с.